

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Doktori Disszertáció

Tézisek

MÉSZÁROS ZSOLT

WOHL-NŐVÉREK MUNKÁSSÁGA: IRODALOM, SAJTÓ, SZALON

Irodalomtudományi Doktori Iskola,

Dr. Lukács István egyetemi tanár a Doktori Iskola vezetője

Összehasonlító irodalomtudomány doktori program,

Dr. Szegedy-Maszák Mihály MHAS, professor emeritus a program vezetője

A bizottság tagjai:

Dr. Eisemann György DSc, egyetemi tanár (a bizottság elnöke)

Dr. Zsadányi Edit PhD (hivatalosan felkért bíráló)

Dr. Hites Sándor PhD (hivatalosan felkért bíráló)

Dr. Bengi László PhD, egyetemi adjunktus (a bizottság titkára)

Dr. Menyhért Anna PhD (tag)

Dr. Bónus Tibor PhD, egyetemi docens (póttag)

Dr. Török Lajos PhD (póttag)

Témavezető: Dr. Szegedy-Maszák Mihály MHAS, professor emeritus

Budapest, 2016

Wohl Janka (1843-1901) és Wohl Stefánia (1846-1889) a 19. század második felének magyar irodalmi és kulturális életének meghatározó alakjainak számítottak. Tevékenységüket az irodalom, a sajtó és a szalon területén fejtették ki. Disszertációmban ebből a hármasságból kiindulva, vállalkoztam a Wohl-nővérek munkásságának átfogó feldolgozására, amely a következő műveleteket jelentette: kötetek újraolvasása; irodalomkritikai fogadtatásuk feltárása, írói munkásságuk elhelyezése a korabeli irodalomban, sajtótevékenységük vizsgálata, irodalmi szalonjuk történetének és működésének rekonstruálása. Az egyes tevékenységi köröket magukban vizsgáltam, de igyekeztem utalni a közöttük lévő átjárásokra, kapcsolódásokra is.

A Wohl-nővérek irodalmi tevékenysége

Időrendben, köteteken keresztül tekintem át írói karrierjüket. Wohl Janka első és egyben egyetlen verseskötetét (1861) a korabeli kritikusok nőiség-felfogása és a női szerzőkkel szemben támasztott elvárásaik viszonyában veszem szemügyre. Azokban az években zajlott a magyar irodalomkritikában, Gyulai Pál *Írónőink* (1858) című cikkéből kiindulva az a széles vita, amely a nők irodalmi helyét tárgyalta. A férfi kritikusok energiáikat egy olyan normarendszer kialakításába fektették, amely segítségével elhelyezni és értelmezni próbálták a női szerzőket a nemzeti irodalmon belül. Legfőbbképpen azt kívánták tőlük, hogy nemük speciális élményeit, érzéseit, tapasztalatait, dolgozzák fel. Wohl Janka kötetét három másik költő (Majthényi Flóra, Kisfaludy Atala, Tarnóczy Malvina) kötetével vetem össze, amelyek szintén 1861-ben jelentek meg, kivéve Majthényi Flóra művét, amely 1858-ban. A négy versgyűjteményben a szerzői szándékot vizsgálom, hogy milyen viszonyban állnak egymással, valamint a korabeli *írónőség* diskurzusával és a nemzeti irodalommal. Amellett érvelek, hogy a korabeli irodalomkritika bár kezdte figyelembe venni a nők irodalmi teljesítményeit, de csak bizonyos keretek között. A kritikusok érdeklődése elsősorban a (fiatal) női lélek felé irányult, és azokat a nőköltőket üdvözltek, akik belül maradtak a számukra kijelölt körben (egyszerűség, családi viszonyok, érzelem). A költőnők párbeszédet folytattak és vitatkoztak a kritikusok ezen szempontjaival, elvárásaival, és maguk is próbálták alakítani saját költői képüket. Technikai felkészültségében, formaérzékében, kötet kiállításában, kulturális és irodalmi utalásaiban, gondolati tartalmakban, alkotói önreflexióiban Wohl Janka olyan művelt, képzett és (ön)tudatos pályakezdő költő benyomását kelti, aki a költészetre nem, mint a természet vagy a szív ajándékára, hanem, mint mesterségre és hagyományra tekintett, amit elsajátítani, amihez illeszkedni, amit meghaladni törekedett.

Ezután Wohl Janka és Arany János megismerkedési körülményeire, barátságára, munkakapcsolatára térek ki. A szakirodalom általában a találkozásukra összpontosít, és arra a híres Arany-versre, amely Wohl Janka emlékalbumában található. Dolgozatom vonatkozó fejezetében kapcsolatuk néhány költészeti vetületét tanulmányozom. A fiatal lány mesterének tekintette a már elismert költőt, rendszeresen elküldte neki verseit, és kérte róluk a véleményét. A töredékesen fennmaradt levelezésük alapján úgy tűnik, hogy Arany vállalta a mentor szerepet. Bár nyilvánosan nem avatta költővé tanítványát, és sosem értékelte költészetét a sajtóban, közvetve mégiscsak támogatta költői karrierjét, mert mind a két lapjában (Szépirodalmi Figyelő, Koszorú) többször közölte verseit.

Wohl Janka irodalmi működését mégsem a költészet határozta meg, hanem az életmód-irodalom (illem, lakberendezés, szépségápolás). Wohl Janka tanácsadó-könyvei és a Magyar Bazár közötti összefüggésekre is kitérek. Behatóbban *Az otthon* (1882) című könyvét vizsgálom meg, amelynek tanácsai átfogó szemlélet részeként életvezetési modellt közvetítettek. *Az otthon* (1882) a kor hazai szakirodalmához képest eredetibb, a higiéniai szempontokat figyelembevevő, az egyéni fantáziának teret engedő, a kényelmet és a jóérzést szolgáló otthonteremtést közvetítette. A fürdőszoba vagy a női szoba szerepeltetése modernizációs programként fogható fel, amely még kevésbé állt az akkori realitás talaján, de követelményként megfogalmazva, igyekezett társadalmi igényt kialakítani. Bár ott kísért az ekletikus, „Makart-csokros” stílus, de elemeiben (grafika, népművészet, japán minták és csecsebecsék, összhangra való törekvés) már a szecesszió felé mutat, illetve tételrendezési- és használati elveivel a férfiközpontúságot bontja meg.

Eredeti munkái (verseskötet és közirodalmi művek) mellett számottevő fordítói tevékenység fűződik Wohl Janka nevéhez. Elsősorban angol és francia regényeket fordított, például Dickens *Copperfield Dávid...* című regényét ő tette át először és teljes egészében magyarra 1877-ben. Továbbá ő volt az első nő, akit a Magyar Tudományos Akadémia fordítással megbízott (John Addington Symonds *Renaissance Olaszországban III.*, 1886). A Magyar Tudományos Akadémia második megbízatásaként Wohl Janka Sainte-Beuve írásaiból adott ki válogatást 1888-ban, amely jeles újkori francia nők portréit (pl. Scudéry kisasszony, Sévigné, Madame Récamier) tartalmazta. Bevallott szándéka szerint, a kötettel a szalonvezetésre és a társalgásra vonatkozóan példákat és mintákat kívánt adni a magyar nőknek. Wohl Janka fordítói és szerkesztői minőségében személyes szívügyének tekintette ezt

a témát, nem véletlenül, hiszen az esszészzerű előszó és magának a kötetnek az üzenete kapcsolódott saját szalontevékenységéhez, a Magyar Bazárban kifejtett társasélet-programhoz, valamint a szalon szükségességéről folytatott korabeli vitákhoz.

Húga irodalmi karrierje másképpen alakult. Wohl Stefánia első meséit Arany János tette közzé az általa szerkesztett Szépirodalmi Figyelőben. Regekönyvét (1865) mind a kritikusok, mind az olvasók pozitívan fogadták. Meséi Andersen hatását viselik magukon: állatok, növények és tárgyak szerepeltetése, novellisztikus vonások, halál motívuma, allegorikus beszédmód. Regekönyve nem csak gyerekközönséggel számolt, mivel egyes darabjai először szépirodalmi orgánumban (Szépirodalmi Figyelő, Koszorú, Családi Kör, Fővárosi Lapok) láttak napvilágot, illetve a recenziók sem a gyerekirodalom, hanem az *írónőiség* kontextusában értelmezték. Wohl Stefánia az 1870-es évek derekán hagyott fel a mesék írásával, majd azt követően egy másik elbeszélői műfaj, a regény felé fordulva, írói működésének új irányt szabott.

Az Egy szerelem életrajza (1883) című első regényében a kor átlag regényirodalmához képest szélesebb választékát vonultatja fel a női szereplehetőségeknek, tevékenységi köröknek és élményeknek, amelyek közül a hitvesi státusz csak az egyik. Ehhez társulva, itt már markánsan megjelenik a társadalomkritika, amely majd a következő regényének lesz a központi témája. Második, *Aranyfüst* (1887) című regényével foglalkozom részletesebben. Megvizsgálom a korabeli kritikai fogadtatását, és beillesztem a kor regényirodalmába. A művet a divat és a külső szempontjából elemzem, hogy a ruha milyen szerepet játszik az elbeszélésben és az egyes szereplők jellemzésében.

Wohl Stefánia *Éva* (1888) című prózakötetében az a középosztálybeli nő jelenik meg, aki a polgári mindennapok keretei között éli életét, ugyanakkor a társadalmi, gazdasági és kulturális folyamatok révén kimozdul korábbi szerepeiből, amelyek őt korábban a férfihez való viszonyában definiálták, de helyettük még nem talál mást, amivel újrapozícionálhatná magát a társadalmi mátrixban. Ezt az egyedüliség/magára maradás tapasztalatából kiinduló, a melankolikus léttapasztalattal is rokonítható identitásválságot modellálja Wohl Stefánia könyvében a bűnbeesés, és a kiűzetés bibliai történetével, amelyek a szerelem, illetve a házasság polgári fogalmainak horizontján íródnak újra. Az elbeszélések nőképét vizsgálom a nőemancipáció és az "Új Nő" jelenségének kontextusában.

Wohl Janka francia nyelvű Liszt Ferenc-életrajzának (1887) és Wohl Stefánia *Aranyfüst* (1887) című regényének nemzetközi fogadtatását transznacionális szempontból vizsgálom:

keletkezésük földrajzi-nyelvi régiójából kilépve, kiadásaik, fordításaik révén hogyan jelentek meg más irodalmi rendszerekben, illetve milyen kölcsönhatások figyelhetők meg a cirkuláció és a szöveg előállítása között. Wohl Janka Liszt-életrajza először franciául, rövidesen angolul (1887), majd németül (1888) jelent meg. A könyvben olyan a mai transznacionális diskurzusból ismerős elemek kerülnek előtérbe, mint a befogadó ország, származási hely, etnikum és a haza viszonya, valamint a nyelv és a nemzet hagyományos összefüggésének újragondolása. Az alcímekben szereplő *honfitárs* plurális fogalomként több országra utal, és más irodalmi rendszerekhez, nemzeti hagyományokhoz is kapcsolódik. Az *Aranyfüst* című regény 1888-ban jelent meg franciául, 1889-ben németül, 1890-ben angolul (1896-ban második kiadás). A mai transznacionális szempontú vizsgálódások számára többek között azért lehet érdekes, mert szerzője írás közben szem előtt tartotta a külföldi megjelenéseket, ami kihatott a szöveg előállítására (szerkezet, névválasztás, kulturális, politikai és földrajzi utalások). Ennek köszönhetően a külföldi kritikusoknak nem okozott gondot olvasása és értelmezése, egyszerre ismerték fel benne a *modern* és a *magyar* élet jellemző vonásait.

A Wohl-nővérek sajtótevékenysége

A Wohl-nővérek szerkesztői karrierje a divatlapok közegében bontakozott ki. Bár utalok korábbi lapjaikra, de behatóbban a Magyar Bazárral (1873-1901) foglalkozom (olvasótábor, városi intézményekkel való kapcsolat, vállalati háttér, helye a korabeli sajtópiacon, nőemancipációs törekvések, ízlésformálás, szépirodalmi tartalmak). Amellett érvelek, hogy a divatlap, nevezetesen a Magyar Bazár nem elszigetelt folyóirat, hanem kapcsolódik a korabeli kulturális, irodalmi, társadalmi és gazdasági folyamatokhoz és szereplőkhöz.

A Wohl-nővérek újságírói és szerkesztői munkásságának tárgyalásánál azokra a feminista- és folyóirat-kutatásokra (Rita Felski, Margaret Beetham, Sean Latham, Robert Scholes) alapoztam, amelyeknél a kereszteződés, kölcsönhatás, hálózatoság előnyben részesítése, a nemzet-közösség-nyilvánosság alakításában való női részvétel újragondolása, valamint az önszerveződés és a szolidaritás formáinak feltárása kap hangsúlyt.

A 19. század második felében a divatlapok rovataikkal elősegítették az országos női hálózatok kialakulását. A divatlapok (köztük a Magyar Bazár) retorikája virtuális szalont teremtett meg hasábjaikon, rovataikban a találkozásnak, a társalgásnak, üzleti és kulturális cseréknek biztosítottak teret. Parafrazeálva McLuhan bonmot-ját, miszerint a hirdetések voltaképp hírek, a nyílt tér (olvasói kérdések és válaszok) voltaképp nem más, mint hírfolyam, amelyben személyes, kulturális, gazdasági információk keverednek egymással. Ezekben a rovatokban

tanulmányozni lehet az olvasói attitűdöket, preferenciákat, fogyasztási szokásokat, mentalitást, illetve a szöveghasználat más módjaira irányítják a figyelmet: másolás, kivágás, elküldés, hozzáírás, kivarrás, beragasztás. Működésük és funkciójuk párhuzamba hozható a mai online közösségi oldalak bizonyos szerveződési sajátosságaival: álneves (nickname) kommentelők, témák szerint szerveződő fórumok.

A Magyar Bazár rendszerint elhatárolódott az egyenjogúsági mozgalmaktól, ugyanakkor a női emancipáció több szintjéhez kapcsolódott. A Wohl-nővérek szerkesztői programjának középpontjában a női munka állt. A Wohl-nővérek nevezték meg elsőként a dolgozó nőt, mint új célcsoportot a hazai sajtóban. A Magyar Bazár publikációival támogatta a nők tanulását (gimnázium, egyetem), szellemi és anyagi önállóságát, munkavállalását. A női emancipáció másik területével, a sporttal is foglalkozott. A lap népszerűsítette a gimnasztikát, a teniszt, a vívást vagy a biciklizést.

Wohl Janka és Stefánia gondosan szerkesztette a Magyar Bazár szépirodalmi mellékletét: új eszmékkel és művészeti törekvésekkel ismertette meg a vidéki középosztályt. Bár a Magyar Bazár elsősorban divatlap volt, amely sok más mellett közölt irodalmi szövegeket, viszont tartalmazott olyan értékes műveket rangos szerzőktől, amelyek a korban először ott láttak napvilágot, mint Arany János esetében, illetve közreműködött írói pályák elindításában, ahogy erre Czóbel Minkánál láthatunk példát. Továbbá arról is meggyőződhetünk, hogy a Magyar Bazár irodalmi közleményeit más sajtótermékek figyelték, kommentálták, átvették, vagy beválogatták szakmai szemlékbe. Az 1890-es években a Magyar Bazár egy szellemi kör publikációs felületeként működött, amelynek középpontjában Justh Zsigmond állt. Egy folyóirat legfőbb tétje, hogy tud-e maga köré gyűjteni hasonló gondolkodású embereket, akik aztán egymást inspirálják. A Magyar Bazárnak divatlapként ez kivételes módon sikerült a főszerkesztő személyének és szalonjának köszönhetően.

A Wohl-szalon

A Wohl-nővérek kultúra- és társaságszervező tevékenységének fő eleme szalonjuk, amely a kor neves értelmiségeinek, művészeinek, politikusainak volt a kedvelt találkozóhelye. Ebben a fejezetben áttekintem a családi előzményeket, a korabeli szalon-diskurzust, a nővérek szalonjának működését, és kapcsolódásait a korabeli magyar társasági élethez. A Wohl-szalon, mint a legtöbb, jól működő szalon, olyan imaginárius közösségnek tekinthető, amely több helyszínhez, és körhöz kapcsolódott. A bázist természetesen a nővérek aktuális lakása jelentette, de a szalonélet különböző típusú terekre (szórakozóhelyek, szalonok, gyógyfürdők,

utazások) is kiterjedt, sőt nemcsak személyes találkozókra, hanem levelezéseken vagy a sajtón keresztül is zajlott. Maga a vendégkör sem tekinthető egyöntetűnek, hanem kisebb csoportokra bomlott, amely alkalmanként változott, cserélődött. A szalonesemények is – az intim beszélgetésektől, a forgalmas fogadónapokon át a reprezentatív műsoros estekig – széles skálán mozogtak. A korban és a későbbiekben is mindenki egyetértett abban, hogy a magyar irodalmi szalon megteremtése a Wohl-nővérek nevéhez fűződik. Jelen fejezetben szalonjuk egy másik funkcióját is szemügyre veszem, nevezetesen, hogy hogyan működött szerkesztősként.

Publikációk a disszertáció témaköreiből

Éva mint a nőemancipáció nő(ön)képe [Wohl Stefánia Éva című prózakötetéről] = Novum. Az Újraírások nemzetközi konferencia junior szekciójának tanulmánykötete, szerk. HOVÁNYI Márton, Eötvös József Collegium, Budapest, 2009, 235–254.

A bús kritikus, a prókátor és a tanárnő. A magyar nőirodalom 19. századi története, TNTeF (Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat) 2012/3., 3–12.

<http://www.tntefjournal.hu/vol2/iss3/meszáros.pdf>

A modernitás és az emancipáció határvidékén. A Magyar Bazár irodalmi vonatkozásai a Wohl-nővérek szerkesztése alatt (1873-1901) = Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Irodalom a sajtóban, szerk. BUZINKAY Géza, Líceum, Eger, 2012, 27–35.

Az apa felszámolása Reviczky Gyula és Wohl Stefánia regényében (próbatisztítás), Ex Symposium, Test-Emlékezet, 2012/77., 62–65.

Szalonkabát és fűző találkozása a sminkasztalon, avagy a férfiasság vizuális megalkotottsága a 19. század végén, TNTeF (Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat), 2013/1., 5–24. <http://www.tntefjournal.hu/vol3/iss1/meszáros.pdf>